

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
2. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология : На материале французского и русского языков / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Международные отношения, 1977. – 247 с.
3. Иваннцкая А. А. Лексикология испанского языка / Алла Александровна Иваннцкая. – К. : Вища школа, 1981. – 160 с.
4. Испанско-русский политехнический словарь / [сост. Ю. И. Брагин и др.]. – М. : Русский язык, 1986. – 820 с.
5. Итальянско-русский политехнический словарь / [сост. Б. И. Авраменко и др.]. – М. : РУССО, 2000. – 760 с.
6. Колпакова Г. М. Новый французско-русский политехнический словарь / Галина Михайловна Колпакова. – М. : РУССО, 2006. – 712 с.
7. Ольшанский И. Г. Лексическая полисемия в системе языка и тексте / И. Г. Ольшанский, В. П. Скиба. – Кишинев : Штиинца, 1987. – 120 с.
8. Французско-русский технический словарь / [сост. А. А. Болотин и др.] – М. : РУССО, 1998. – 592 с.
9. Черданцева Т. З. Очерки по лексикологии итальянского языка / Тамара Захаровна Черданцева. – М. : Высшая школа, 1982. – 184 с.
10. Le Nouveau Petit Robert : Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française / [sous la dir. J. Rey-Debove, A. Rey]. – P. : Dictionnaires Le Robert, 2001. – 2839 p.
11. Littré E. Dictionnaire de la langue française / Emile Littré. – P. ; L. : Librairie Hachette et C-ie, 1873–1874, 1883. – Т. 1–5. – 5263 p.

ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРИЗАЦІЇ ДІЙСНОСТІ СЛОВОТВІРНИМИ ЗАСОБАМИ

ГРЕЩУК Б. В.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Термін *категоризація* в сучасній когнітології вживають у вузькому й широкому значенні цього слова. У вузькому значенні категоризацію інтерпретують як підведення предмета, явища, ознаки тощо під певну рубрику досвіду, категорію і визнання його компонентом цієї категорії. У широкому значенні слова категоризація – це “процес утворення і виділення самих категорій, членування зовнішнього і внутрішнього світу людини згідно з сутнісними характеристиками його функціонування й буття, впорядкована репрезентація різнорідних явищ через зведення до меншого числа розрядів або об’єднань і т. д., а також результат класифікувальної (таксономічної) діяльності” [5, с. 42]. У процесах категоризації світу виняткова роль належить мові, оскільки вона виступає не лише засобом категоризування, а й тим середовищем, у якому його наслідки фіксуються, зберігаються.

З огляду на зазначене категоризацію нерідко розглядають як мовне явище, про яке треба говорити як про лінгвальну категоризацію. Результати категоризації “відображені в повнозначній лексиці, а кожне повнозначне слово можна розглядати як таке, що відображає окремо взяту категорію із численними представниками, що стоять за нею” [там само, 42].

Важливим напрямком і актуальним завданням вивчення мовної категоризації світу є зіставне дослідження процесів структурування, зберігання і передачі інформації, знань за допомогою мовних категорій. Необхідність таких досліджень ґрунтується на постулаті, згідно з яким “Мовна Категоризація Світу – це унікальне для кожного етносу розв’язання протиріччя між дискретністю форм і континуальністю змісту мовних знаків через систему мовних категорій як явних, так і прихованих (криптокласів), зумовлене “наївною” систематизацією вербалізованого людського досвіду” [1, с. 6]. Різні мови з погляду категоризації ними дійсності тими компонентами, що ґрунтуються на універсальних закономірностях логічного освоєння реальної дійсності, маніфестують спільне, а іншими, закоріненими в структурно-семантичній і національно-культурній сфері, виявляють відмінності. Встановлення одних і других, детальне вивчення кожного з них дає змогу глибше й об’єктивніше пізнати зіставлявані мови з погляду їх функцій у категоризації дійсності, структури засобів категоризування, їх зв’язків і взаємозумовленостей.

У цій статті ставиться за мету висвітлити зіставний аспект дослідження категоризації світу засобами словотвору. Реалізація поставленої мети передбачає розв’язання таких завдань: 1) проаналізувати історію становлення і розвитку зіставного вивчення мови; 2) встановити завдання і місце зіставного вивчення мови в системі інших аспектів, що ґрунтуються на порівнянні; 3) конкретизувати й деталізувати загальні завдання зіставного вивчення мов щодо зіставного дослідження категоризації дійсності словотвірними засобами.

Зіставні, або контрастивні, дослідження в лінгвістиці здійснюються впродовж тривалого часу, адже елемент зіставлення присутній у всіх порівняльних студіях, починаючи з формування порівняльно-історичного мовознавства на початку ХІХ ст. З часом вивчення мов, в основі якого лежить порівняння одиниць і категорій у різних мовах як споріднених, так і неспоріднених, залежно від мети, завдань та об’єкта дослідження, а також кількості порівнюваних мов зазнає диференціації. Лінгвісти намагаються обґрунтувати окремі напрями, аспекти порівняльних досліджень мови, які згодом виокремлюються в самостійні розділи мовознавства, хоча окреслити чіткі межі між порівняльними, зіставними, конфронтативними, контрастивними, типологічними дослідженнями складно. Відрізняючись один від одного певними особливостями, вони водночас споріднені спільним методом дослідження – порівнянням. Однак, незважаючи на те, що “порівняння є основним (можливо, навіть єдиним методом вивчення мови)” [2, с. 7], як указував В. Скалічка, “видається надзвичайно важливим класифікувати різні способи порівняння. Особливо неясна різниця між типологічним і зіставним (або, використовуючи інший термін, порівняльним) аналізами, що часом призводять до плутанини” [11, с. 27].

Зіставні дослідження мов первісно іменувалися власне порівняльними, про що свідчить хоч би ремарка автора наведеної цитати, однак з другої половини минулого століття термін “порівняльний” все частіше заступається термінами “зіставний” або “контрастивний”, які, без сумніву, стали відбивати певні акценти в порівняльних дослідженнях. За таких обставин постає ряд важливих методологічних і теоретичних завдань, розв’язання яких давало змогу зробити більш адекватними практичні описи мовного матеріалу. Так, наприклад, у ділянці зіставного вивчення слов’янських мов “було необхідним чітко окреслити предмет і цілі даного лінгвістичного напрямку на тлі інших галузей порівняльного мовознавства, розглянути питання про функціональні еквівалентності зіставлюваних явищ і т.д.” [8, с. 18]. Вага подібних завдань зростає у зіставних дослідженнях неспоріднених і неблизькоспоріднених мов. В. Скалічка з цього приводу писав: “Лінгвістичні дослідження настільки тяжіють до порівняння, що різні порівняння тепер, мабуть, можуть (а не повинні) бути відсутніми лише в граматиках рідної мови... Тому виявляється надзвичайно важливим класифікувати *різні способи порівняння* (виділення наше – Б. Г.)” [11, с. 27].

Розвиток зіставних досліджень мов спонукався як внутрішніми потребами розвитку компаративістики, необхідністю теоретично осмислити й практично описати спільне й відмінне в порівнюваних мовах, так і потребами прикладного характеру, насамперед завданнями вивчення іноземних мов, перекладу тощо. Дехто навіть вважає, що “контрастивна лінгвістика народилась із досвіду викладання” [13, с. 4], що контрастивну лінгвістику треба розуміти як “дисципліну, яка досліджує вплив на процес вивчення мови, відмінностей між структурами тих мов, які вже знайомі учням, і мов, які їм належить вивчити” [7, с. 128]. Простежуються й інші параметри, за якими намагаються розмежувати різні напрями в зіставних дослідженнях мов, наприклад, кількість порівнюваних мов. За цим параметром розмежовують типологічні дослідження, в яких предметом порівняння є всі мови або максимально велика кількість мов, тоді як в контрастивних “завжди досліджується *пара* мов” [4, с. 207]. Розмежування лінгвістичної типології і контрастивної лінгвістики не обмежується вказаними ознаками, вони розрізняються між собою ще й завданнями, які стоять перед кожною з них. Як пише Б. Потьє, “типологічні дослідження належать до найбільш узагальненого рівня описання мови” і передбачають такі етапи, як встановлення типологічних рис, характеристику конкретної мови за цими ознаками та класифікацію мов світу за деякими з цих рис [9, с. 187]. Зіставний, або контрастивний, аналіз, як уже зазначалось, зазвичай ґрунтується на порівнянні двох мов, а його мета полягає у виявленні відмінного й спільного у зіставлюваних мовах. Співвідношення типології та контрастивної лінгвістики виявляється в тому, що “типологія – більш абстрактна наука, а зіставна лінгвістика більш конкретна: зіставна лінгвістика дає матеріал для типології, а типологія надає зіставній лінгвістиці засоби пояснення відповідних збігів і розбіжностей” [2, с. 9]. Отже, на сьогодні чітко окреслені відмінності між типологічними, з одного боку, та зіставними, або, іншими словами, контрастивними, дослідженнями мов.

Дехто з мовознавців, звужуючи поняття контрастивної лінгвістики, протиставляє її конфронтативній лінгвістиці, пор.: “У наш час конфронтативне вивчення мов (або конфронтативну граматику, фонологію, і т. д.) необхідно також відрізнити від контрастивного порівняння мов (контрастивної граматики, фонології і т. д.) [12, с. 309]. Таке розрізнення ґрунтується на тому, що в контрастивних дослідженнях основна увага зосереджена зазвичай на відмінностях між мовами, на чому наголошує К. Джеймс, зазначаючи, що контрастивний аналіз не займається класифікацією і, як впливає із терміна *контрастивний*, більше цікавиться відмінностями між мовами, ніж їх подібністю” [4, с. 207]. Конфронтативна лінгвістика, на думку прихильників відмежування її від контрастивної, досліджує як відмінне, так і спільне між порівнюваними мовами і являє собою теоретичну галузь, тоді як контрастивна – практичну, прикладну. Контрастивна лінгвістика – “це використання конфронтативної граматики (точніше, її частини) для практичних потреб навчання іноземної мови” [12, с. 309; пор. 14, с. 304]. Ми ж поділяємо думку В. Г. Гака, який слушно пише: “Звичайно, при практичному використанні даних контрастивної лінгвістики, зокрема у викладанні мов, необхідно робити більший наголос на відмінностях, ніж на подібностях, але в принципі при зіставленні мов неминуче відзначаються як подібності, так і відмінності, і жодної принципової розбіжності тут немає. У зіставних дослідженнях у принципі важливо відзначити і ізоморфізм аломорфних фактів. Значить, проводити різницю між “конфронтативним” і “контрастивним” мовознавством немає підстав, обидва підходи використовують ті самі методи дослідження, і вся суть полягає в тому, що враховується в першу чергу при використанні його результатів” [2, с. 9].

У мовознавчій літературі підкреслюється, що об’єктом зіставного дослідження можуть бути одиниці і категорії різних рівнів мови. Водночас, як слушно зауважила В. М. Ярцева, “при порівнянні мов неможливо зіставляти одночасно всі мовні факти, оскільки специфіка кожної із сторін мови вимагає особливого до них підходу. Різні властивості мають звукова сторона, сторона лексична і граматична структура мови. Врахування специфіки будови рівнів мови важливий для визначення самої бази, на якій здійснюється порівняння мовного матеріалу, а також вибору того, що можна було б умовно назвати “одиницею виміру”” [13, с. 10].

Важливим є зіставне вивчення категоризації дійсності в українській та інших мовах, яка здійснюється засобами словотвору. Обмеження погляду на мовну категоризацію світу словотвірними засобами, з одного боку, впливає із вищезазначеного застереження про неможливість єдиного підходу до різних рівнів мовної структури, навіть попри їх ізоморфізм, а з другого, – із специфіки словотвору та його ролі в категоризації дійсності, а також тісного зв’язку поняттєвого відображення світу і його вербалізації словотвірними, лексичними і граматичними засобами.

Загальні завдання зіставного, або контрастивного, вивчення мов, які повною мірою стосуються й словотвору, у сучасній лінгвістиці зводяться до того, щоб виявити збігів й розбіжності у використанні мовних засобів різними мовами, встановити такі особливості кожної з мов, які випадають із поля зору

дослідників, якщо вони вивчаються автономно, а, отже, глибше з'ясувати особливості кожної із зіставлених мов, передбачати й долати небажану інтерференцію в практиці викладання іноземної мови, а також створити надійну лінгвістичну базу для перекладознавства та надати матеріал для виявлення мовних універсалій [2, с. 9].

Окреслені завдання контрастивного дослідження мов зумовлюють необхідність їх конкретизації й деталізації щодо словотвірного рівня мовної будови, екстраполяції їх на контрастивне вивчення словотвірних систем зіставлених мов, вироблення моделі контрастивного дослідження словотворення в споріднених і різноструктурних, неблизькоспоріднених мовах, результати якого б дали змогу з'ясувати особливості й специфіку категоризації світу в кожній із мов засобами словотвору.

У процесах категоризації дійсності похідними словами важливу роль виконують і дериваційний формант, який фіксує ономасіологічну базу, і твірна основа, яка вказує на ономасіологічну ознаку. Мотивувальні прикметники й дієслова репрезентують клас ознакових слів. У процесах словотвірної категоризації ад'єктиви та вербативи виступають природним матеріалом для ономасіологічних ознак, неускладнених додатковими відношеннями. Предметні ознаки, виражені мотивувальними субстантивами, ґрунтуються на встановленні для того чи іншого іменника предикативної ознаки. Важливо, що ґрунтоване вивчення типів мотивувальних слів, в тому числі і з урахуванням їх частиномовної належності, є надійним матеріалом для відслідковування мисленнєво-мовленнєвих процесів пізнання дійсності, впорядкування й структурування знань про неї, яке в кожній конкретній мові має свою специфіку, свої особливості. Прикметники, дієслова, іменники фіксують багатство й різноманітність ознак предметів, осіб, явищ. Виявлення тих із них, які в дериваційних актах використовуються як ономасіологічні ознаки, крім чисто дериваційного зацікавлення, має важливе значення для з'ясування окремих сторін когнітивної діяльності. Результати категоризації світу, зафіксовані у відприкметникових, віддієслівних, відіменникових дериватах, дають змогу визначити, за якими параметрами відбувається їх групування і взаємопротиставлення та виділення в кожній групі дериватів предметів, осіб, явищ із класу однорідних [3, с. 5].

Прийоми й методики контрастивного дослідження словотвору в споріднених мовах і в неблизькоспоріднених, різноструктурних, мають свої особливості. У неблизькоспоріднених мовах, за винятком так званих інтернаціональних формантів, поширених у багатьох мовах, можна говорити лише про функціонально-словотвірні відповідники, натомість у споріднених мовах основою зіставлення може слугувати єдиний, спільний для зіставлених мов, дериваційний суфікс, префікс тощо. *Tertium comparationis* у різноструктурних мовах повинен ґрунтуватися на семантичних величинах, одиницях, тобто на глибинних мовних структурах, які на поверхневому рівні в зіставлених мовах вербалізуються відповідними мовними засобами.

З огляду на зазначене, комплексною одиницею словотвору в зіставних дослідженнях різноструктурних мов має бути словотвірна парадигма [6, с. 215]. Отже, завдання зводиться до контрастивного дослідження словотвірних

категорій у межах типових словотвірних парадигм різних частин мови у зіставлюваних мовах. Ми поділяємо думку тих дериватологів-контрастивістів, які вважають, що когнітивно зорієнтовані напрямки в мовознавстві “не принесли в теорію і практику зіставного словотвору суттєвих змін, що пояснюється витісненням у мовознавстві системно-структурної парадигми, яка сприяє розвитку теорії і практики словотвору, номінативно-прагматичною парадигмою” [10, с. 16].

Успіх контрастивного вивчення близькоспорідених і неблизькоспорідених мов залежить від дотримання низки правил, серед яких чітке й однозначне визначення об’єкта дослідження, єдність програми опису на основі єдиного поняттєво-термінологічного апарату, системність досліджуваного об’єкта, врахування структурно-функціональних параметрів. До них у контрастивних дослідженнях словотвору додаються ще такі, як єдність принципів ідентифікації дериватів у лексиконі та словотвірної сегментації структури слова, однакове використання критеріїв визначення ступеня продуктивності дериваційних ресурсів [8, с. 21-22]. Контрастивний аналіз категоризації дійсності в українському й, наприклад, в англійському словотворенні уможливить виявлення спільного для обох мов та індивідуально-мовного в лінгвалізації фрагментів картин світу, репрезентованих у словотвірних категоріях, конституйованих на ґрунті різних частин мови як твірної бази.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борискина О. О. Теория языковой категоризации: национальное языковое сознание сквозь призму криптокласса / О. О. Борискина, А. А. Кретов. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 2003. – 211 с.
2. Гак В. Г. О контрастивной лингвистике / В. Г. Гак // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXV. Контрастивная лингвистика : Переводы / [сост. В. П. Нерознака ; общ. ред. и вступ. ст. В. Г. Гака]. – М. : Прогресс, 1989. – С. 5–17.
3. Ґрещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / Василь Ґрещук. – Івано-Франківськ : Вид-во “Плай” Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, 1995. – 208 с.
4. Джеймс К. Контрастивный анализ / К. Джеймс // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXV. Контрастивная лингвистика : Переводы / [сост. В. П. Нерознака ; общ. ред. и вступ. ст. В. Г. Гака]. – М. : Прогресс, 1989. – С. 205–306.
5. Краткий словарь когнитивных терминов / [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : МГУ, 1996. – 245 с.
6. Манучарян Р. С. Словообразовательные значения и формы в русском и армянском языках / Рубен Степанович Манучарян. – Ереван : Луйс, 1981. – 315 с.
7. Немзер У. Проблемы и перспективы контрастивной лингвистики / У. Немзер // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXV. Контрастивная лингвистика : Переводы / [сост. В. П. Нерознака ; общ. ред. и вступ. ст. В. Г. Гака]. – М. : Прогресс, 1989. – С. 128–143.
8. Нецименко Г. П. Сопоставительное изучение славянских языков и его значимость для прогнозирования развития языковой системы / Г. П. Нецименко //

Aktualne problemy komparatystyki słowiańskiej : Teoria i metodologia badań lingwistycznych / [red. nauk. E. Koriakowcewa]. – Siedlce : Wyd-wo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, 2010. – S. 13–49.

9. Потье Б. Типология / Б. Потье // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXV. Контрастивная лингвистика : Переводы / [сост. В. П. Нерознака ; общ. ред. и вступ. ст. В. Г. Гака]. – М. : Прогресс, 1989. – С. 187–204.

10. Пузик А. А. Отадъективные глаголы в немецком, английском и украинском языках : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.17 / Пузик Андрей Анатольевич. – Донецк, 2000. – 20 с.

11. Скаличка В. Типология и сопоставительная лингвистика / В. Скаличка // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXV. Контрастивная лингвистика : Переводы / [сост. В. П. Нерознака ; общ. ред. и вступ. ст. В. Г. Гака]. – М. : Прогресс, 1989. – С. 27–31.

12. Хельбиг Г. Языкознание – сопоставление – преподавание иностранных языков / Г. Хельбиг // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXV. Контрастивная лингвистика : Переводы / [сост. В. П. Нерознака ; общ. ред. и вступ. ст. В. Г. Гака]. – М. : Прогресс, 1989. – С. 307–326.

13. Ярцева В. Н. Контрастивная грамматика / Вероника Николаевна Ярцева. – М. : Наука, 1981 – 112 с.

14. Grucza Franciszek. Lingwistyka stosowana : Historia-Zdania-Osiągnięcia / Franciszek Grucza. – Warszawa : Euroedukacja, 2007. – 446 s.

ЗАСОБИ ЕКСПЛІКАЦІЇ ДІЕСЛІВНОЇ КАТЕГОРІЇ КРАТНОСТІ (на матеріалі роману Карсон Сміт Маккаллерс “Учасниця весілля”)

ДЕРЕВ'ЯНКО О. А., ТРОНЬ А. А.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Розвиток лінгвістичної думки постійно породжує ідеї для більш повного, об'єктивного аналізу мовних явищ. Це стосується і проблем, пов'язаних із категорією аспектуальності, її складниками та засобами вираження, зокрема категорією кратності – одного з відтінків аспектуального значення, що є невід'ємною частиною універсальної поняттєвої категорії аспектуальності. Інтерпретація цього явища важлива не тільки для глибокого вивчення проблеми, але й для загальної теорії мови, оскільки, якщо виключити з аналізу один із компонентів структури мови, картину всієї структури не можна вважати повною.

У світлі сучасної концептуальної семантики по-новому постає проблема дослідження актуалізації дієслівної категорії кратності в сучасній англійській мові. Так, кратність досліджували на матеріалі різних мов, зокрема української – Т. Голосова (2001), О. Ачилова (2004), О. Пчелінцева (2005), російської – В. Гайдуков (1989), В. Храковський (2006), З. Годізова (2004), Є. Кокарева (2000), Є. Нікіфорова (1993), Є. Соколова (1994), вірменської – Г. Акоюн (1975), угорської – Б. Корпонай (2000), чеської – А. Широкова (1965; 1966), татарської – Г. Лутфулліна (2004), індонезійської – Н. Алієва (1974)